

Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk

Aliye YILMAZ*

ÖZET

1919- 1929 yıllarında Kabil tahtında bulunan Kral Amanullah Han, 19 Ağustos 1919 yılında Afganistan'ın istiklalini ilan ederek bir dizi ıslahatlar başlattı. Batıdaki gelişmeleri yakından izleyebilmek için de 1928 yılında Avrupa yolculuğuna çıktı. Amanullah Han, bu seyahati sırasında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi ziyaretçisi unvanıyla, İstiklal mücadelesindeki başarılarından dolayı hayranı olduğu Atatürk'le görüşerek Afganistan'da yapacağı ıslahatlar hakkında onun görüşlerini aldı.

Afgan kralı Amanullah Han ıslahat konusunda Atatürk'ü örnek olarak görmüş ve askeri alandaki düzenlemelerde Türkiye'nin desteğini istemiştir. Ancak Amanullah Han aldığı desteklere rağmen reformları gerçekleştirme konusunda Atatürk gibi başarılı olamamıştır.

Bu çalışmada, Amanullah Han dönemi ıslahatları ve bu konuda Türkiye ve Atatürk'ün Afganistan'a katkıları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Afganistan, Amanullah Han, Islahat, Atatürk.*

The Reforms of Amanullah Khan and Ataturk

ABSTRACT

In 1929-1929 years, Amanullah Khan on the thorne of Kabil, declared the indepenence of Afghanistan and initiated a series of reforms in 19 August 1919. In 1928, he travelled Europe to follow closely the developments in the west. During his trip, Amanullah Khan by the degree of first formal visitor of Turkish Republic, interviewed Ataturk, because he was fan of Ataturk successful indepenence war, taked his opinions about reforms which he will make.

Afgan king Amanullah followed Ataturk as a modal person. Turkey has helped this country to modernize its army. However, Amanullah Han could not be successful as Ataturk.

In this study, the reforms of Amanullah Khan's period and the contributes of Turkey and Ataturk to Afghanistan had been presented.

Keyword: *Afganistan, Amanullah Khan, reform, Ataturk.*

Afganistan'ın Reformcu Lideri: Amanullah Han

Amanullah Han, 1892 yılında Afganistan'ın Pağman şehrinde doğdu. Babası Kral Habibullah Han, 20 Şubat 1919'da suikast sonucu öldürüldüğünde, Kabil'de kral naibi olarak bulunuyordu. Amcaları Serdar Nasrullah Han ile İnayetullah Han'ın karşı koymalarına rağmen, Amanullah Han kendini emir ilan ettirmeyi başardı.

* *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi, aliyebeyza@yahoo.com.tr.*

Amanullah Han tahta çıktığında 27 yaşındaydı ve altı yıl önce Mahmud Tarzi'nin kızı Süreyya ile evlenmişti. Sırac-ül-Ahbar ideolojik okulunda siyasî eğitim aldı. Annesi Ulya Hazret-i Sırac-ül-Havatin, Amanullah'ın siyasî ideolojilerle yetişmesinde büyük rol oynadı. Amanullah, Emir Habibullah Han'ın, harbiye okulunda eğitim gören ve orduyla yakın temas içerisinde bulunan tek oğluydu. İngiliz karşıtı olan Amanullah, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk-Alman heyetiyle ilişki kurarak İngilizlere karşı savaş gurubuna katıldı. İslahatçı gençlerin yanı sıra muhafazakar gençlerin de bulunduğu bu grubun başında emirin kardeşi Naibus-saltana vardı. Amanullah'ın bu grupla kurduğu geçici ittifak, Emir Habibullah Han'ın ölümüyle son buldu. Ancak o, annesi ve amcasının yardımlarıyla, kabile reisleri ve dinî liderlerin önünde büyük itibar kazanmış oldu. Özellikle bu grubun desteği onun saltanatının kabulünde önemli rol oynadı.¹

Amanullah Han'ın yönetimini ele aldığı toplum, yüz yetmiş sene önce Ahmet Şah Abdali'nin kurduğu Afgan devletinin üyeleri idi. Yani farklı dilleri konuşan birçok kavim ve kabile, hanlık düzenine dayalı kabilesel yaşantısını sürdürüyordu. Milli Afgan Devleti'nin kuruluşundan Amanullah Han zamanına kadar küçük değişiklikler de yok değildi. Ancak değişimin cılız sesi, feodal sistemle merkezî devletin çatışma sesleri arasında yok olup gidiyordu. Amanullah'tan önce de Ahmet Şah, Timur Şah, Emir Dost Muhammet Han, Emir Şir Ali Han ve Emir Abdurrahman Han kabilesel hayatın bağlarını gevşetmeye ve Afgan devletini güçlendirmeye çalışmışlar; ancak başarılı olamamışlardı.²

22 Şubat 1919'de tahta geçen Amanullah Han, bir yandan seleflerinin mücadelesini sürdürürken, diğer yandan da Hindistan'dan Afganistan'a tam bağımsızlık tanımalarını istemiştir. Bu konudaki görüşmeler Afganistan ile İngiltere arasında ilan edilmemiş bir savaşın başlamasına yol açmıştır. *Bağımsızlık Savaşı* olarak da adlandırılan *Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı* sonucunda *Ravalpindi Ateşkesi* (8 Ağustos 1919) ve *Kâbil Antlaşması* (22 Kasım 1921) imzalanmış, böylece Afganistan bağımsızlığını ilan etmiştir.³ Amanullah Han da tam bağımsız Afganistan'ın ilk kralı olmuştur.

Afganistan'ı modernize etmeye çalışan ilk devlet başkanı olan Emir Amanullah Han 1923 yılında ilk Afgan anayasasını ilan etmiştir. O, yeni idarî yapı, kaza sistemi ve kanun koymak için meclisler yapısını oluştururken, maliye alanında da büyük ıslahatlar yapmıştır.⁴ Amanullah Han tutuculuğa şiddetle karşı çıkarak, gelenekçi tutumları değiştirmeye çalışan bir lider olmasına rağmen, hâkimiyeti ele geçirdiği ilk yıllarda dinî duyguları kullanarak Müslümanları birleştirmeye ve İslâm dünyasından yardım almaya gayret etmiştir. Ama zamanla ülke içindeki tutumu, din ve siyaset ayrılığı (laiklik) tezi üzerinde şekillenmeye başlamıştır.⁵ Amanullah Han da Türkiye'ninkine benzeyen laik bir çerçeve ile krallık ve hükümetin çalışmalarını belirlemek ve din ile devlet ilişkisini

¹ Mir Muhammet Siddik Fehang, *Afganistan der Penç Karn-ı Abir*, c.III, Afganistan İslamî Birlik Komisyonu, Kabil, 1373, s. 541.

² Fehang, s. 542.

³ Bkz. kurul, "Afganistan", *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1981, s.102-104.

⁴ Bkz. Dabliyer Li Fişer, "Nigahî Ba: Avza-yi Siyasî ve İktisadî-yi Afganistan Az Hükümet-i Emir Habibullah Han Ta Hükümet-i Mücahidin", *Sırac*, Sayı 12, 1376, s.57.

⁵ Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization 1880-1946*, Stanford University, 1969, s. 239.

tanımlamak istemiştir. Ancak Afganistan'ın dinî yapısı onun hayallerinin gerçekleşmesine set çekmiştir.⁶

Amanullah Han'ın ıslahat düşünceleri kabile reisleri ve tutucu din adamları arasında tepkilere yol açtı. Ülkede ayaklanmalar baş gösterdi. Amanullah Han tahtını bırakmak zorunda kalınca bir daha dönmek üzere Afganistan'dan ayrıldı. 1929'de İsviçre'ye yerleşti ve 1960 yılında orada vefat etti.

Afganistan'ın İstiklalinin İlanı Ve Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı

Emir Amanullah Han, Afganistan tahtına oturduğunun onuncu günü (3 Mart 1919) Hindistan'daki İngiliz saltanat naibi Lord Chalsford'a gönderdiği mektupta, Afganistan ve İngiltere arasında 1905 yılında imzalanan ahitnamenin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini yazmıştı. Buna göre Afgan hükümeti, her iki tarafın eşit haklara sahip olacağı yeni bir sözleşme imzalamaya hazır olduğunu bildırıyordu. Afganistan hükümeti bu öneriyi sunduktan sonra İngiltere'nin cevabını beklemeden siyasi tutumunda özgür olduğunu kanıtlarcasına Rusya'ya elçi göndererek, siyasi ilişkide bulunmak istediğini bildirdi. Rusya'ya gönderilen heyet, birçok Avrupa ülkesiyle de politik sözleşmeler imzalayarak, elçiler tayin etmekle yükümlüydü. Böylece Rusya 27 Mayıs 1919 yılında yayınladığı bir bildiriyle Afganistan'ın istiklalini ve Amanullah Han'ın saltanatını tanıyan ilk devlet oldu.⁷

İngiliz hükümetinin Amanullah Han'a gönderdiği mektupta Afganistan'ın istiklalinden hiç söz edilmiyordu. Belli ki İngilizler Afganistan'ın istiklalini tanıma niyetinde değildi. Bu nedenle Afgan halkı bağımsızlığını kazanmak için, Birinci Dünya Savaşı fatihi olan İngiltere ile savaşmak zorundaydı. Öte yandan Hindistan halkının büyük çoğunluğu da bunu istiyor ve olası bir savaş durumunda onların da İngilizlere karşı verilecek mücadelede Afganların yanında yer alacakları anlaşılıyordu. Bu heyecanla Amanullah Han 13 Nisan'da Divanı toplayarak savaş kararı aldı. 3 Mayıs 1919'de Afgan ordusu üç koldan İngilizlere saldırdı.

Birinci Dünya Savaşı'nda yorgun düşen İngiliz ordusunun yenilgiye uğraması sonucu, İngiliz hükümeti barış masasına oturmayı kabul etti. Bir ay süren savaşın ardından 3 Haziran 1919'da ateşkes ilan edildi. 8 Ağustos 1919 yılında, Ravalpindi'de Afgan ve İngiliz heyetleri arasında imzalanan barış antlaşması altı aylık bir deneme niteliğindediydi. Bu süre zarfında İngiltere Hindistan'daki iç karışıklığı durdurabilirse daha uygun şartlarda Afgan hükümetiyle antlaşmayı planlıyordu. Fakat işler umulduğu gibi gitmedi. Hindistan'da işler daha çok karıştı ve Afgan devleti de tam bağımsız bir devlet gibi davranmaya başladı. Böylece İngiltere Kabil'e bir heyet göndererek 22 Kasım 1922'de kesin bir barış antlaşması imzaladı.⁸

Amanullah Han'ın Islahat Faaliyetleri

Amanullah Han'ın reform faaliyetlerini üç evrede incelemek mümkündür: Onun Islahatlarının birinci dönemi, krallığını ilan etmesiyle başlar. Özellikle devlet çatısını şekillendirilmeye çalışıldığı 1919-1924 yılları arasında süren bu dönem en parlak

⁶ Bkz. Abdulmecid Davudî Nasrî, "Tealul-i Din ve Devlet Der Tarih-i Afganistan", *Afganistan ve Nizâm-ı Siyasî-yi Ayende*,

Zulal-ı Kevser Yayınları, İran, 1381, s.144- 145.

⁷ Mir Gulam Muhammet Gubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarih*, Meyvend Yayınları, Kabil, 1384, s.756.

⁸ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, ASAM, Ankara, 2002, s. 31- 32;

ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Amanullah Han, iktidarının daha ilk yılında Mahmut Tarzi'nin yardımıyla Afganistan Devleti'nin kabinesini modern bir şekilde yeniden oluşturmuştur. Genç kral istiklalin ilanı ile halk arasında çok sevilmiş, devrimci gençlerin ve başta Türk ve diğer yabancı uzmanların da yardımlarıyla yeni kanunlar çıkarmıştır. Büyük bir azimle giriştiği ıslahat faaliyetleriyle kabilecilığe dayanan eski düzeni yıkarak yerine modern bir devlet kurmaya çalışmıştır. Üçüncü Afgan-İngiliz savaşında canla başla mücadele veren Afgan halkı, yeni reformları memnuniyetle kabul etmiş ve bu yeniliklerin gerçekleşmesinde de hükümetin yanında yer almıştır.

Ancak 1924-1928 yılları arası devam eden reformların ikinci döneminde halkın itirazları duyulmaya başlamıştır. Çünkü ıslahat faaliyetleri, bazı kabile reislerinin ve ruhanî liderlerin çıkarlarıyla çatışmıştır. Bunun da ötesinde devlet memurları görevlerinde yetersiz kalırken, idareciler de fırsatlardan yararlanma peşine düşmüştür. Host İsyanı'nın da etkisiyle sönük geçen bu dönemde, fazla yenilikten yapılamamıştır.

Üçüncü İslahat dönemi ise Amanullah Han'ın 1928 Avrupa gezisi sonrasına rastlar. Genç kral dışarıdaki gelişmelerin etkisiyle hızlı ve kapsamlı bir yenileşme hareketi başlatmış ancak bu dönem isyan nedeniyle yalnızca altı ay sürmüştür. Böylece yavaş yavaş halkının da desteğini kaybetmeye başlayan genç Afgan devleti, fırsat bekleyen yabancı güçlerin etkisi altına girmiştir⁹.

Siyasî Alandaki İslahatlar

Amanullah Han zamanında gerçekleştirilen önemli ıslahatlardan biri 19 Nisan 1923'te çıkartılan Afganistan'ın ilk kanun-i esasisidir. *Nizamname-i Esasi-yi Devlet-i Aliye-yi Afganistan* adıyla çıkartılan kanun-i esasi 73 maddeden oluşuyordu. Devlet erkânı ve kabile reislerinden oluşan sekiz yüz kişilik bir *Loye Cirga* üyelerince imzalanan bu kanun, Afganistan tarihinde ilk defa saltanat yetkisini kısıtlıyordu. Bunun yerine bakanlar kurulunun, devlet şurasının ve mahkemelerin yetkisi artırılıyordu. Ayrıca bu kanunla bazı kişisel haklar, örneğin düşünce özgürlüğü ve basın-yayın serbestisi de getiriliyordu.¹⁰

Sözü geçen kanun-i esasinin dışında elliye yakın kanunname çıkartıldı. Bu nizamnameler devlet teşkilatından sosyal alana kadar birçok farklı konuyu kapsıyordu. Bunlardan bazıları; *kimlik ve pasaport edinme nizamnamesi*, *devlet emlakini satış nizamnamesi*, *genel ceza nizamnamesi*, *matbuat nizamnamesi*, *umumi bütçe nizamnamesi*, *askerî içişleri hizmeti nizamnamesi* vs.dir.¹¹

Ekonomik Alandaki İslahatlar

Bu alanda planlı bir ıslahat ele alınmasa da idarî değişimler ve halkın yaşantısındaki anlayış farkı, Afganistan ekonomisini doğrudan doğruya etkilemiştir. Bu anlamda ondalık temele dayalı yeni sikke sistemi (dönem sonlarında yeni kâğıt para), hesap işlerinin rakamdan cetvele geçirilmesi ve en önemlisi de devlet bütçe planlaması yapılması, ticari ve ekonomik alanda yapılan yatırımlar olmuştur. Ticarî alanı genişletmek için Kabil-Torham, Kabil-Kandahar, Kandahar-Çemen ve Hint sınırlarına kadar yollar düzenlenmiş ve yük taşıyan ticarî araçların kullanımı için müsait hâle

⁹ Gubar, *a.g.e.*, s.790.

¹⁰ Fehang, *a.g.e.*, c.III, s. 544.

¹¹ Fehang, *a.g.e.*, c.III, s. 545.

getirilmiştir. Öte yandan kuzey bölgesini merkeze bağlamak üzere Saleng yolu yapımı düşünülmüştür. Ancak bu projeler maddî ve teknik yetersizliklerden dolayı hayata geçirilememiştir. Yine Şah'ın düşündüğü Kabil- Kandahar ve Herat tren yolunun yapımı da ciddiyetten ve uygulanabilirlikten uzaktı. Her ne kadar bu projeye Fransa, Almanya gibi devletlerin sanayi erbabı ilgi gösterip konuyu yerinde incelemek üzere ekip göndermiş olsa da bir sonuç alınamamıştır. Afganistan'dan ziyade Britanya'nın çıkarına olan bu proje gerçekleştirilemeyince yerine Kabil'le büyük şehirler arası telefon hattı çekilmiş ve böylece uluslararası büyük merkezlerle telgraf hattı bağlantısı kurulmuştur. Sanayi alanında Amanullah Han, selefinin bir adım önüne geçerek savaş teçhizatı, devlet ve saray ihtiyaçlarının yanında kibrit, şeker, kumaş vs. gibi halkın ihtiyaçlarını karşılayacak malzeme üretimini de gündeme getirmiştir. Bunun için devlet, Almanya gibi sanayi ülkelerinden bazı makineler satın almıştır. Ancak bu fabrikalardan çoğu ekonomik bir planlama yapılmadan kurulan fabrikalar olduğu için Afgan devletine zarardan başka bir şey getirmemiştir. Bunların yanı sıra halk yerli malzeme kullanımına teşvik edilmiştir. Kral Amanullah Han bu fabrikalarda üretilen yerli kumaş kullanımında özendirici olmak adına kıyafetlerini ülke içinde üretilen kumaştan yaptırmış ve yanındakilere de bunu önermiştir.¹²

Bu dönemde ilk defa Afganistan ve Avrupa ülkeleri arasında (İngiltere, Almanya) ticarî ilişkiler başlamıştır. Bu alışveriş o gün için küçük hacimde olsa da, ülke ticaretini Hindistan ve Rusya tekelinden kurtardığı için büyük bir ehemmiyet taşıyordu. Ülkenin önemli gelir kaynağını el sanatları oluşturuyordu. Amanullah Han zamanında Afgan tüccarları mallarını doğrudan doğruya Avrupa pazarına sunma imkânı bulmuşlardır. Bu alanda Amâniyye, Semer ve Refik adlarıyla önemli şirketler kurularak ithalatın azaltılması hedeflenmiştir. Özet olarak Amanullah Han'ın ekonomi politikası ihracatı büyütme, ithalatı sınırlandırma ve sanayileşmeye dayanmıştır.¹³

Sosyal Alandaki İslahatlar

Sosyal alanla ilgili ıslahatlarda kılık kıyafete geniş yer verilmiştir. Erkeklerle Avrupa tarzı kıyafet giyinme, kadınlara ise peçelerini açma zorunluluğu getirilmiştir. Bu yüzden, Amanullah Han'ın ıslahatlarında Afgan kadınının burkası¹⁴ da yerini almıştır. O, çaduri (burka) ıslahatına eşi Melike Süreyya'nın peçesini açmakla başlamıştır. Amanullah Han'ın 1928 yılında çıktığı Avrupa gezisinde yanında götürdüğü eşinin örtüsüz olması dikkat çekmiştir. Nitekim bu gezi sırasında İran'ı da ziyaret eden Afgan kralı, Melike Süreyya ve yanındaki kadınların örtüsüz olması sebebiyle İran devleti tarafından hoş karşılanmamıştır.

Amanullah Han Afganistan'a döndüğünde tepkilere aldırış etmeden çaduri ıslahatı çerçevesinde başkentteki bazı caddelere *burkayla girilmez* yazılı tablolar astırmıştır. Burkasız dışarı çıktığında üzerine giyeceği doğru düzgün kıyafeti olmayan birçok kadın, şehrin o caddelerinden geçemez veya dışarı çıkmaz olmuştur. Çünkü bu emri uygulamak için cadde başlarında polisler görevlendirilmişti.¹⁵

¹² Fehang, *a.g.e.*, c.III, s. 544.

¹³ Fehang, *a.g.e.*, c.III, s. 556.

¹⁴ Çaduri (burka) kadınların üzerine giydikleri, yüz dahil bütün vücudü kapatacak bir örtü biçimidir. Afgan kadınının kültürününün bir parçası olarak görülen çaduri bugün dahi Afganistan'a özeldir.

¹⁵ Gubar, *a.g.e.*, s.812.

Eğitim-Öğretim Alanındaki İslahatlar

Bu alandaki reformlar, Emir Amanullah Han'ın programında yer alan olumlu ıslahatlardandır denebilir. Her şeyden önce kralın ve ailesinin açık görüşlülüğü ve ilim sevgisi, eğitim alanında büyük girişimlere imza atmıştır. Afganistan'da maarif sahasını genişleten Amanullah Han, eğitimi sadece merkezde bulunmaktan çıkarmış, diğer illere taşıyarak bütün halkın yararlanmasını sağlamıştır. Bu amaçla değişik illerde birçok okul açtırmıştır. Dünya görüşü geniş bir insan olan kral, gelişmiş ülkelerle kültürel bağlar kurmuş ve Afganların eğitim görmesinde yardımcı olmaları için yurtdışından eğitimcileri davet etmiştir. Kızlar için ortaöğretim kurumlarının açılması 1921 yılında gerçekleştirilmiştir. Emir Amanullah Han'ın eşi Melike Süreyya ve annesi kendi şahsî servetlerinden kızlar için İsmet Lisesi'ni açtırmışlardır. Bu lise 1330 (1951) yılında "Melaley Lisesi" adını almıştır. Bütün Afgan kızlarına parasız hizmet veren *Melaley Lisesi* Afganistan'ın ilk kız lisesi olma özelliği taşımaktadır.¹⁶

Modern ve disiplinli bir eğitimin ön görüldüğü bu dönemde Afganistan tarihinde ilk kez 1922 yılında Maarif Bakanlığı kurulmuş ve Serdar Muhammed Süleyman ilk Maarif Bakanı olarak atanmıştır.

Okul sisteminde de değişiklik yapılarak iptidaiye (ilkokul) beş yıl, ortaokul dört yıl ve lise üç yıla çıkartılmış ve ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Devlet modern okullardaki değişimleri geleneksel (medrese, cami ve evlerde verilen) eğitimlerde de görmek istemiştir. Her şeyden önemlisi geleneksel ve gayri resmî eğitim ile resmî ve modern eğitim arasında bir bağ kurabilmek için modern eğitimde faydalanılan kitaplardan bir kısmı sözü geçen eğitim müesseselerine dağıtılmıştır. Böylece medrese ve camilerin yanı sıra daha çok kız çocuklarının gayri resmî olarak eğitim gördükleri ev okulları da disiplin altına alınmaya çalışılmıştır. Bu sahalarda eğitim gören öğrencilere ve velilerine, teşvik için devlet tarafından madalyalar ve hediyeler verilmiştir.

Ülke çapında açılan 322 ilkokulun yanında, bir çok rüştiye, meslek okulu, Herat Daru-l Muallimi, Habibiye Lisesi (yeniden düzenlenmiş), Aman ve Amaniyeli liseleri tesis edilmiştir. Amanullah Han kızların eğitimi konusunda da yakından ilgilenmiştir. O, Temmuz 1927'de toplanan Loye Cırğa'da bütün muhalefete rağmen kız okullarının açılmasını sağlamıştır. İlk başta kurulan iki Mesturat (kız) okuluna 1928 yılına kadar beş sınıflık üç okul daha eklenmiştir. 1928 yılında ilkokulda karışık eğitime başlanmış, küçük yaşta kız çocukları erkek okullarına kaydolma imkânı bulmuşlardır.

Aynı sene içinde gerçekleştirdiği Avrupa gezisinden dönen Amanullah Han, kız ve erkek öğrencileri yüksek ve meslekî eğitim görmek amacıyla yurt dışına gönderme kararı almıştır. O, 1928'de toplanan Loye Cırğa'da bu programını açıklamış ve tıp dalında eğitim görmek üzere on üç kız öğrenciyi Türkiye'ye göndermek için hazırlıklara girişmiştir. Fakat Amanullah Han'ın bu kararı kabile ve din liderlerinin muhalefetiyle karşılanmıştır. Netice itibarıyla kız öğrencilerinin yurtdışına eğitim için gönderilme planı iptal edilmekle kalmamış, ülke içinde bulunan bütün kız okulları, bir müddet sonra da erkek okulları dâhil, tüm okullar kapatılmıştır.¹⁷

¹⁶ Nesrin Ebubekr Grus, *Kasarib-i Melaly Ya Hatrat-ı Evelin Lise-yi Dohtaran-ı Afganistan*, Kâbil Tek Yayınları, Kâbil, 1963, s.38; Cemilü-r Rahman Kamgar, *Tarih-i Muarif-i Afganistan (1747-1992)*, Meyvend Yayınları, Peşaver, 1376, s.29; Gregoryan. *a.g.e.*, s. 243.

¹⁷ Bkz. Sakine Gazamfer, "Nigab-i Ba Tarihçe-yi Vaz-ı Talim Terbiye-yi Afganistan", Belh Üniversitesi, Mezar-ı Şerif, 2004, s.5.

Dil Alanındaki İslahatlar

Yıllardır Afganistan'ın önemli problemi sayılan dil sorunu, dil ıslahatıyla çözülmeye çalışılmıştır. 19 Nisan 1923 yılında nizamname çıkartmak amacıyla oluşturulan Loya Cerge'de Emir Amanullah Han, Peştunca'nın Afganistan'ın resmî dili olması gerektiğini açıklamıştır. Emir, daha sonra bu dilin kullanılmasını yaygınlaştırmak amacıyla *Merekeyi Peştu* adında bir dernek oluşturmuştur.¹⁸ Ancak çok farklı dillerin konuşulduğu Afganistan'da Peştunca genel kabul görmemiştir.

Amanullah Han ve Atatürk İlişkisi

Afganistan'da Amanullah Han saltanata geçerken, aynı tarihlerde Türkiye'de de Atatürk ulusal bir lider olarak adından söz ettirmeye başlamıştı. 1919 yılında Amanullah Han tarafından Afganistan'ın istiklali ilan edilirken, Türkiye'de bağımsızlık mücadelesi için hazırlıklar yapılıyordu. Her iki ülkenin benzer ıslahatlara ihtiyaç duyması onların dostluklarını pekiştiriyordu. Nitekim ıslahatçı bir kral olan Amanullah Han, daha sonraları Atatürk'ün girişimlerinden çok etkilenmiş ve Türkiye'deki yenilikleri aynen kendi ülkesine taşımak istemiştir. Böylece bir taraftan liderlerin birbirine olan sempatisi, öte yandan Türkiye ve Afganistan'ın eş zamanlı istiklal mücadelesi vermesi ve reform hazırlıklarına girişmesi iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır.

İlk Afgan-Türk ittifakı 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanmıştır. On maddeden oluşan antlaşmanın birinci maddesinde Türkiye devleti, Afganistan'ı tam anlamıyla tanımayı taahhüt etmiştir. Sözleşmenin sekizinci maddesindeyse Türkiye'nin Afganistan'a öğretmen ve subay göndereceği ve bu grubun beş sene boyunca Afganlıların eğitimi hususunda yardımcı olacağı, Afganistan devleti istediği takdirde yeni bir grup daha gönderilebileceği bildirilmiştir¹⁹.

Bir müddet sonra da Fahrettin Paşa, ilk Türk elçisi olarak Kabil'e gönderilmiştir. Bundan sonra Türk-Afgan ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.²⁰

Afganistan ordusunun modernleşmesine yardımcı olan bir başka Türk de Cemal Paşa'dır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı devletinden ayrılan Cemal Paşa, önce Almanya'ya daha sonra da Rusya'ya gider. 1920 yılının Eylül ayında Türkistan üzerinden Afganistan'ın başkenti Kabil'e gelir. O, Afgan emiri Amanullah Han tarafından sevgiyle karşılanır ve kendisine Afgan ordusunu yeniden tanzim etme görevi verilir. Cemal Paşa beraberinde getirdiği subayların da yardımıyla kısa zamanda Afganistan ordusuna modern bir hava vermeyi ve Afgan zabitlerine modern harp sanatları öğretmeyi başarır. Böylece Amanullah Han'ın da güvenini kazanır. Aslında Han, güney kabilelerini de içine alacak bir ordu oluşturarak Afganistan'ı güçlü İslam ülkeleri arasına katmayı hedefler. Ancak Cemal Paşa'nın ansızın öldürülmesi amaçlarının gerçekleşmesine fırsat vermemiştir. Onun ölümü Afganistan devleti özellikle Amanullah Han için de büyük kayıp olmuştur. Cemal Paşa'nın öldürülmesinden sonra Türkiye'nin Afganistan'a yardım faaliyetleri duraklamasına rağmen, 1 Mart 1921'de imzalanan Türk-Afgan antlaşmasıyla Türkiye'den Afganistan'a

¹⁸ Fehang, *a.g.e.*, c.III, s. 544.

¹⁹ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 160- 161.

²⁰ Mehmet Saray, *Türk- Afgan Münasebetleri*, Kuşak Ofset Tesisleri, İstanbul, 1984, s.31- 32.

yeniden subay ve öğretmen grubu gönderilmiştir.²¹ Bu sözleşme Türklerin Afganistan'ı kuvvetlendirilmesi için yapmakta olduğu yardımların devamını sağlamıştır. Sözleşme metninde belirtildiği üzere Türkiye, Afgan ordusunu modernleştirme, ülkenin idarî işlerini tanzim etme ve eğitim alanlarında görev almıştır.

Afgan tarihçilerine göre bu dönemde işleri yürüten Türklerden en önemli kişi İstanbul emniyet müdürü olan Bedri Bey olmuştur. O, yanında getirdiği kanunnameleri Afganistan'ın şartlarına uyarlayarak uygulamıştır. Bu kanunla cins olarak ödenen toprak vergisi paraya çevrilmiş, orduya ödenen vergi kaldırılmış ve halkın devlete olan eski vergi borçları silinmiştir. Vergi kanunu mükellef sayılan her Afgan vatandaşı için geçerli kılınmıştır.²²

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan *Lozan Barış Antlaşmasıyla* Türkiye'nin bağımsız ve uygar devletler arasına katılması Afgan halkını çok sevindirmiş, Afgan hükümeti Türkiye'nin barış bayramını kutlamakta gecikmemiştir. Ankara'da bulunan Afganistan büyük elçisi Sultan Ahmet Han, Mustafa Kemal'e hem Amanullah Han adına hem de Afgan ulusu adına telgrafla tebrik mesajı çekmiştir. Emir Amanullah Han, Lozan Barış Antlaşması dolayısıyla Atatürk'ü tebrik eden ilk ve tek devlet başkanı olmuştur denebilir.²³ Yine Sultan Ahmet Han, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı olarak atanması dolayısıyla gönderdiği tebrik mektubunda, bu zaferin Afgan milletinin ruhunda çok derin hisler uyandırdığını bildirmiştir.²⁴ 1923 yılında Afganistan da Türkiye gibi bağımsız ve egemen devletler arasındaki yerini almış bulunuyordu. Görüldüğü üzere iki ülkenin dostluğu bu dönemden sonra daha da pekişmiştir.

Amanullah Han 1927 yılının Aralık ayında diğer ülkelerdeki gelişmeleri yerinde görmek amacıyla bir dünya turuna çıkmıştır. Mısır'ı, Fransa'yı, Belçika'yı, İsviçre'yi, Almanya'yı, İngiltere'yi ve Rusya'yı ziyaret ettikten sonra 1928 Mayıs ayında Türkiye'ye de uğramıştır. Coşkulu bir şekilde karşılanan Amanullah Han, Atatürk'ün ilgi ve dostluğuna nail olmuştur. Nitekim misafir hükümdar ve eşi şerefine verilen yemekte Atatürk bizzat Şah'ı ve Afgan milletini şu sözleriyle şereflendirmiştir:

Kral Hazretleri,

Türk milleti ve Cumhuriyet Hükümeti ve ben zât-ı hükümdarilerini ve kraliçe hazretlerini, Türkiye'de görmekle pek ziyade mesrur ve memnunuz.

Kâbil'den hareket buyurulduğu günden beri, seyahat-ı hükümdarileri safabatını, büyük alâka ve ıftiharla tâkibediyor ve umumî bir iştirak ve tabassürle memleketimizi teşriiflerine intizâr eyliyorduk.

Bugün kardeş Afgan milletini, asîl ve kıymetli şahıslarında temsil eden, birader-i bâsım Kral Hazretlerini ve muhterem Kraliçe Hazretlerini hükümet merkezimiz Ankara'da Türk milleti ve Türk devleti namına şahsen selâmlamakla bahtiyarım...²⁵

Bu ziyaret, genç Türkiye Cumhuriyeti için de büyük anlam taşıyordu. Çünkü Mustafa Kemal, *En büyük eserim* dediği cumhuriyeti dünyaya tanıtmak istiyordu. Ancak Cumhuriyetin ilanının üzerinden 5 yıl geçmesine rağmen Ankara hiçbir devlet büyüğü

²¹ Saray, *Türk- Afgan Münasebetleri*, s. 47- 48.

²² Fehang, *a.g.e.*, III, s.545.

²³ Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, ASAM, Ankara, 2002, s. 124.

²⁴ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.13.

²⁵ Saray, *Afganistan ve Türkler*, s.192.

ziyaretçisini ağırlamamıştı. Bundan dolayı Amanullah Han ve eşi Kraliçe Süreyya, genç Türkiye'nin ilk resmî konuğu olma sıfatıyla da ayrıca önem taşıyordu.

Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı inkılaplardan etkilenen Amanullah Han, Atatürk'ü çok sevmiş ve onu örnek alınacak bir şahsiyet olarak görmüştür. Yapacağı ıslahatları Atatürk'le istişare etmiş ve onun tavsiyelerini istemiştir. Bu konuda tecrübe sahibi olan Atatürk, kendisine aceleci davranmamasını ve her şeyden önce Afgan ordusunu güçlendirmesini önermiştir.²⁶ Amanullah Han, düşündüğü ve Atatürk'ün de tavsiye ettiği ıslahatları gerçekleştirmek için Türkiye'nin yardımını talep etmiştir. Onun bu isteği üzerine İkinci Türk-Afgan İttifakı olarak *Türkiye ve Afganistan Arasında Dostluk ve Teşriki Mesai Muahedenamesi* (1928) imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Türkiye, Afganistan'ın ordu ve maarif eğitiminde yardımcı olmak amacıyla Afganistan'a ilmî ve askerî uzman göndereceği sözünü vermiştir.²⁷

1928'de Avrupa gezisinden yurda dönen Amanullah Han, reform faaliyetlerine hızlı bir giriş yapmak istemiştir. Ancak ülkede bu ıslahatlara karşı olan din âlimleri ve kabile liderleri isyan etmişlerdi. Daha da önemlisi Amanullah Han'ın yeni düzenine karşı olan grup, Habibullah-ı Kelkanî (Beççe-i Saka) önderliğinde birleşerek ayaklanmaya hazırlanmışlardı. Ancak kral, bunlara aldırış etmeden Avrupa seyahati sırasında gördüğü gelişmeleri ülkesinde bir an önce uygulamak istemiştir. Şüphesiz Afganistan gibi geri kalmış bir ülkede değiştirecek birçok alan vardı. Ancak, kral özellikle yüzeysel sayılabilecek, halkın ihtiyaçlarından uzak ve dindar bir toplumda göze batan konuları seçmiştir. Örneğin halkın geleneksel giysilerini Avrupa tarzında değiştirmek, karma eğitim, yeni bayrak seçimi, tatil gününün Cumadan Perşembeye alınması, kadınların peçelerini açması vs. konuları üzerinde durmuştur. Özellikle son olayı destekler niteliğinde, 2 Ekim 1928'de toplanan kalabalık halk kitlesi karşısında, Kraliçe Süreyya'nın burkasını atması isyancıları çileden çıkarmıştır. Nitekim bu tarihlerde Kabil yakınlarına kadar ilerleyen isyancılar Amanullah Han'dan Kraliçe Süreyya'yı boşamasını ve kayınpederi Mahmut Tarzi'nin de hapse attırmasını istemişlerdir.²⁸ O, isyancıların bu taleplerini kabul etmese de uygulamaya koyduğu ıslahatları geri çekmek zorunda kalmıştır.

Toplumsal ve ekonomik hazır oluşluk sürecinin ihmal ettiğini fark eden Amanullah Han, yaptığı yanlışları perdeleyebilme ümidiyle yeni hatalar yapmıştır. Afganistan'da ayaklanmalar artınca Şah, yayınladığı 18 fıkralık bir bildiriyle ıslahatları geri çekmiştir. Bildiri metninde bulunan: *Ayan meclisi kurulacak, Afgan öğrencileri Türkiye'den geri çağırılacak; Devbend Medresesi mollaları Afganistan'a girebilecek ve diğer adaylar da burada ders görebilecekler; rüşvet almak ve vermek yasaktır; kadınlar burka giyecekler; saçlarını kestirmeyecekler ve Avrupa tarzı giysiler giymeyecekler; derslere girecek mollalardan diploma istenmeyecek; kimlik almak zorunlu değildir; hükümette mollalar görev alabilecek; içki içenler cezalandırılacak; tatil günü Perşembe'den Cuma'ya alınacak; askeriyedekiler tarikatlara girebilecek; kadınları koruma derneği ayan meclisinin kuruluşuna kadar tatil edilecek; borç almak serbest olacak; giysi şekli isteğe bağlı olacak;*²⁹ gibi maddeler halka tebliğ edilmiştir.

²⁶ Ferhang, *a.g.e.*, III, s. 529.

²⁷ Saray, *Türk- Afgan Münasebetleri*, s. 197-198.

²⁸ Ferhang, *a.g.e.*, III, s.546.

²⁹ Gubar, *a.g.e.*, s. 824.

Amanullah Han ıslahatlarda savunduğu fikirlerin aksine, çok evliliği onaylarcasına amcası Nasrullah Han'ın kızı Aliye Bigumla evlenmiştir. Halbuki bu olaylardan kısa bir süre önce Amanullah Han'a her alanda destek veren eşi Süreyya, Loye Cirga tarafından Afganistan'ın resmî kraliçesi olarak ilan edilmiştir.³⁰

Sonuç olarak Afganistan'ın o zamanki sosyal durumunu gözetmeden hızlı bir girişim yapan Amanullah Han'ın ıslahat planları başarısızlıkla noktalanmıştır. Amanullah Han'a, ilk ciddi tepki 1924 yılında Khust Adli Mangal kabilesinden gelmiştir. Askerî alanda eşitliğe dayanan, herkese askerlik yapmayı zorunlu kılan ve kabile reislerinin güçlerini kırmayı hedefleyen planın uygulamaya konulması, Khust Adli Mangal Kabilesi'ni kızdırmıştır. Ulemanın da desteğini alan kabile kısa zamanda hükümete karşı isyan etmiştir. Bu olaylar üzerine reformlarda 1928 yılına kadar bir duraklama yaşanmıştır. Ancak Avrupa seyahatinden dönen Amanullah Han'ın gerçekleştirdiği birçok reformdan özellikle kadınların örtüsünü açtırması, kız çocukları için eğitim-öğretimi zorunlu kılması, yurtdışına öğrenci göndermesi isyancıları yeniden harekete geçirmiştir.³¹

Türkiye'deki laik sisteme benzer bir düzen kurmaya çalışan Amanullah Han, bu olaylar üzerine istediklerinin aksine bir tutum sergilemek zorunda kalmıştır. Bunun başlıca sebepleri Afganistan'daki milletler arasındaki farkı gözetmemesi, Afganistan milletinin hazır oluşluk düzeyini iyi hesaplayamaması ve her şeyden önemlisi Mustafa Kemal'in de kendisine tavsiye ettiği düzenli orduyu kurmadan faaliyetlere girişmesidir. Kralın aceleci davranması onun sonunu hazırlamıştır. Afganistan için de bu girişimlerin bedeli ağır olmuştur. Çünkü başta reformları destekleyen halk, artık yenilikleri kabullenemez hâle gelmiştir. Bu kez ayaklanmalar durdurulamamış, onun tahtı bırakarak ülkeyi terk etmesine kadar sürmüştür. Bu olaylar sebebiyle uzunca bir zaman ıslahattan söz edilmemiş ve Afganistan bulunduğu tarih sahnesinde gömülü kalmıştır.

³⁰ Ferhang, *a.g.e.*, III, s. 538.

³¹ İsmail Hakkı Göksoy, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003, s. 127.

Kaynakça

- Abdumecid Davudî Nasırî, “Tealul-i Din ve Devlet Der Tarih-i Afganistan”, *Afganistan ve Nizam-ı Siyasî-yi Ayende*, Zulal-ı Kevser Yayınları, İran, 1381.
- Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, ASAM, Ankara, 2002.
- Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- Cemilu-r Rahman Kamgar, *Tarih-i Muarif-i Afganistan (1747-1992)*, Meyvend Yayınları, Peşaver, 1376.
- Dabliyer Li Fişer, “Nigahî Ba: Avza-yi Siyasî ve İktisadî-yi Afganistan Az Hükümet-i Emir Habibullah Han Ta Hükümet-i Mücahidin”, *Sırac*, Sayı 12, 1376.
- İsmail Hakkı Göksoy, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003.
- Kurul, “Afganistan”, *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Mehmet Saray, *Türk- Afgan Münasebetleri*, Kuşak Ofset Tesisleri, İstanbul, 1984.
- Mir Gulam Muhammet Gubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarih*, Meyvend Yayınları, Kabil, 1384.
- Mir Muhammet Siddik Fehang, *Afganistan der Penç Karn-ı Abir*, c.III, Afganistan İslamî Birlik Komisyonu, Kabil, 1373.
- Nesrin Ebubekr Grus, *Kasarib-i Melaly Ya Hatırat-ı Envelin Lise-yi Dohtaran-ı Afganistan*, Kâbil Tek Yayınları, Kâbil, 1963.
- Sakine Gazamfer, “*Nigab-i Ba Tarihi-yi Vaz-ı Talim Terbiye-yi Afganistan*”, Belh Üniversitesi, Mezar-ı Şerif, 2004.
- Vartan Gregoryan, *The Emergence of Modern Afghanistan*, Stanford, 1969.